

УДК 343.211

ГЛУХОВЕРЯ К.М.

ІНТЕРЕС ЯК ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА ЗАГАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ КК УКРАЇНИ

У статті констатовано, що поняття «інтерес» згадується в Загальній частині КК України 18 разів, в більшості випадків визнається як «правоохоронюваний» (легальний). Доведено, що суттєвим недоліком Загальної частини КК України є переважання в деяких нормах інтересів держави над приватними та суспільними інтересами, що доцільно виправити.

Ключова слова: злочин, склад злочину, покарання, об'єкт злочину, інтерес, кримінальний закон.

В статье констатируется, что понятие «интерес» упоминается в Общей части УК Украины 18 раз, в большинстве случаев признается «охраняемым» (легальный). Доказано, что существенным недостатком Общей части УК Украины является преобладание в некоторых нормах интересов государства над частными и общественными интересами, целесообразно исправить.

Ключевые слова: преступление, состав преступления, наказание, объект преступления, интерес, уголовный закон.

The article states that the term "interest" is mentioned in the General part of the Criminal Code of Ukraine 18 times, in most cases recognized as "law enforcement" (legal). It is proved that a significant disadvantage of the General part of the Criminal Code of Ukraine is the overriding in some norms of the interests of the state over the private and public interests, which is appropriate to correct.

Keywords: crime, composition of crime, punishment, object of crime, interest, criminal law.

Постановка проблеми. У Конституції України поряд із правами та свободами людини і громадянина майже двадцять разів вживається поняття «інтерес» як по відношенню до окремої людини, так й до різних суспільних утворень. При чому, гарантії захисту публічного інтересу явно превалюють над приватним. Звичайно, це не могло не відобразитися в КК України як крайньому засобу захисту людини, суспільства держави та людства від найнебезпечніших проявів протиправної поведінки. Кримінальний закон майже сто разів у зовсім діаметрально протилежних значенням вживає поняття «інтерес» – від об'єкта злочинного посягання до мотиву особи, яка вчиняє злочин.

Звичайно, таке безсистемне вживання поняття «інтерес» в КК України призводить до труднощів як у тлумаченні певної кримінально-правової норми, що його місить, так і її застосуванні на практиці.

Стан дослідження. Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження зазначених проблем стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі теорії права, кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, зокрема Ю.В. Бауліна, О.М. Бандурки, Р.В. Вереси, В.К. Гришука, В.В. Голіни, О.М. Джужі, Т.А. Денисової, В.П. Ємельянова, О.О. Книженко, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, С.С. Мірошниченка, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.Л. Фріса, В.В. Шаблистого, Н.М. Ярмиш, О.Н. Ярмиша, С.С. Яценка та ін.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень, разом із тим, представляється, що вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення. Це стосується і використання поняття інтерес в Загальній частині КК України.

© ГЛУХОВЕРЯ К.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права (м. Київ))

Мета статті полягає у доведенні того, що суттєвим недоліком Загальної частини КК України є переважання в деяких нормах інтересів держави над приватними та суспільними інтересами, що доцільно виправити.

Виклад основного змісту. Діючий КК України було прийнято у 2001 році. Даний нормативно-правовий акт складається з двох частин: Загальної та Особливої, що поділяються на розділи та статті.

Як зазначалося вище, подібна структура названого кодифікованого акта формувалася протягом багатьох років. Різні історичні джерела кримінального права, що діяли в ті чи інші часи на території нашої держави невпинно видозмінювались, проходячи багатовіковий шлях еволюції. Слушними вбачаються роздуми Д.О. Калмикова, який зазначає, що наявний нині поділ кримінального права України на Загальну та Особливу частини є результатом (вінцем) поступового підвищення рівня законодавчої техніки побудови кримінального законодавства та має місце в тих нормативно-правових актах, що діяли та діють на території сучасної України, вже досить тривалий час [1, с. 403].

Повністю погоджуємося з даним умовиводом, адже наявна форма закону про кримінальну відповідальність, принаймні на сьогоднішній день, є найбільш вдалою й актуальною та пройшла шлях від необробленої купи норм, які важко назвати взаємопов'язаними, до систематизованого кодифікованого акта.

Загальна частина КК України станом на 09.07.2019 року складається з 17 розділів («Загальні положення», «Закон про кримінальну відповідальність», «Злочин, його види та стадії», «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», «Вина та її форми», «Співучасть у злочині», «Повторність, сукупність та рецидив злочинів», «Обставини, що виключають злочинність діяння», «Звільнення від кримінальної відповідальності», «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування», «Обмежувальні заходи» (Загальну частину доповнено даним розділом відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», тому хоча цей розділ і йде чотирнадцятим за чергою, але закріплений під номером «XIII¹»), «Інші заходи кримінально-правового характеру», «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (даний розділ внесено до КК згідно із Законом України від 23.05.2013 № 314-VII «Про внесення змін до кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами», тому він, не дивлячись на те, що фактично за порядковим номером йде п'ятнадцятим, закріплений під номером «XIV¹»), «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»), що поділяються на 121 статтю (ст. ст. 1-108).

Як зазначає І.І. Митрофанов, Загальна частина КК України зосереджує визначальні норми загального значення; їх дія поширюється на всі приписи Особливої частини кримінального права. Ці норми передбачають: завдання Закону України про кримінальну відповідальність, підставу кримінальної відповідальності, чинність Закону України про кримінальну відповідальність у часі та просторі, поняття злочину, його видів та стадій, форми вини, поняття суб'єкта злочину, співучасть у злочині, множину злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його види, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимість, інші кримінально-правові засоби впливу, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Сутність і призначення норм Загальної частини Закону України про Кримінальну відповідальність виявляються лише в її органічній єдності з положеннями Особливої частини даного Закону [2, с. 12].

Повністю підтримуємо думку вченого. Дійсно, в КК України органічно поєднані Загальна та Особлива частина, тому дослідження поняття інтересу за кримінальним правом України доцільно проводити в рамках кожної з частин Закону України про кримінальну відповідальність.

На думку А.А. Вознюка, взаємозв'язок Загальної та Особливої частини КК проявляється у тому, що: Загальна та Особлива частини є єдиною системою взаємопов'язаних кримінально-правових норм; застосування положень Особливої частини є неможливим без урахування положень Загальної частини; якщо Особлива частина в основному визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили, то Загальна частина конкретизує ознаки цих злочинів та покарань за їх вчинення, зокрема визначає, що таке суб'єкт злочину, які є форми вини, у чому полягають особливості застосування покарань за ці злочини; у разі конкуренції норм Загальної та Особливої частини пріоритет необхідно надавати нормам Загальної частини [3, с. 22-23].

Отже, розглянемо випадки вживання категорії «інтерес» в нормах Загальної частини КК України. Перша згадка даного поняття зустрічається у розділі II «Закон про кримінальну відповідальність». Відтак, ст. 8 КК України «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України» передбачає:

«1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду» [4].

Таким чином, підставами притягнення означеної категорії осіб до кримінальної відповідальності є:

1. Вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Вчинення ними будь-якого з визначеного переліку злочинів у співучасті з громадянами України, що є службовими особами.

3. Пропонування ними, обіцянка, надання неправомірної вигоди громадянам України, які є службовими особами, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Саме в першій підставі фігурують інтереси України. Законодавець згадує лише публічні інтереси, а замість приватних інтересів громадян, що теоретично мали бути також закріплені, передбачає «права та свободи громадян». Нагадаємо, схожі норми містяться в КК багатьох країн (наприклад, ст. 12.2 Азербайджанської Республіки, однак замість «проти прав і свобод громадян» вживається словосполучення «проти громадян», ст. 6 КК Республіки Білорусь, ч. 3 ст. 15 КК Республіки Вірменія тощо).

Співвідношення вказаних категорій викликає чисельні спори в науковому середовищі. Наприклад, на думку Є.В. Михайлової, яка проаналізувала зміст категорії «інтерес» в праві Російської Федерації, використання в законодавстві категорії «законний інтерес» суперечить принципам «реального права» – вважається, що наділення суб'єктів права законними інтересами носить суто декларативний характер, оскільки ні у законі, ні у правозастосовній практиці, ні у юридичній доктрині не визначено поняття законного інтересу, не виокремлені конкретні законні інтереси громадян та організацій, не визначені процесуальні заходи захисту законних інтересів, не вказані конкретні носії законних інтересів, нарешті, не покладені певні правові обов'язки на осіб-контрагентів [5, с. 82-83]. Як наслідок, вчена робить умовивід про те, що подальше використання категорії «законний інтерес» у законодавстві, за умови невнесення відповідних змін та доповнень до діючих нормативно-правових актів, видається невиправданим та виступає скоріше як явище, що вносить невизначеність у правові відносини та перешкоджає ефективній роботі судової системи [5, с. 83].

В діючих нормативно-правових актах України (в тому числі в КК) також відсутнє законодавче визначення категорії «інтерес», однак висновок науковця щодо недоцільності (принаймні на сьогоднішній день) її використання в чинних нормативно-правових актах здається занадто критичним та перебільшеним.

На нашу думку, слушним є твердження А.В. Малько та В.В. Субочева про те, що природа законних інтересів багато у чому пояснюється тим, що нормативність права, що в значній мірі відображається в суб'єктивних правах та обов'язках, не втілює у собі вичерпним образом регулятивний потенціал права та не в повному обсязі здатна пояснити його властивості як системи, що саморозвивається. Завжди є те, що лежить за межами правила поведінки, що нормується, за межами суб'єктивних прав та обов'язків, що і можна визначити як законні інтереси [6, с. 90].

Наведене підтверджує факт того, що категорії «право» та «інтерес» взаємопов'язані, однак не тотожні поняття, адже остання лежить за межами права.

Доповнює цю позицію думка І.В. Венедиктової, яка вказує, що цікавим питанням для роздумів та подальшого дослідження стало правило, за яким у встановлених законом випадках охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини (ч. 2 ст. 25 ЦК України). Як бачимо, йдеться тільки про інтереси, а не про права людини. Отже, якщо права виникають у людини з народжен-

ня, то інтереси з'являються і можуть бути захищені з більш раннього моменту – з зачаття, а коли йдеться про інтереси майбутніх поколінь, то їх біологічний розвиток може розглядатися у більш віддаленій перспективі. Тому висловлені в літературі думки щодо того, що «визнання за суб'єктом цивільного права правоздатності є визнання гіпотетичної можливості існування у цього суб'єкта різноманітних інтересів» та «ембріон (плід) є носієм суб'єктивного правового інтересу, а отже, і суб'єктивних цивільних прав», є не вірними. Права виникають лише з виникненням правоздатності. За українським законодавством даний момент визначається народженням дитини. Це означає, що інтерес є первинним, а решта складових правовідношення (в тому числі й суб'єктивні права) – похідним від нього. Цей висновок може підтвердити й аналіз норм щодо вчинення правочинів від імені малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно їх здійснювати, а в їх інтересах діють батьки (усиновлювачі), опікуни та піклувальники. Тобто, на перший план знову виходять інтереси цих осіб. У разі, коли підопічний уклав правочин, що виходить за межі його дієздатності, а піклувальник його не схвалив, суд може визнати такий правочин недійсним, якщо буде встановлено, що він суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати (ч. 2 ст. 223 ЦК України). У даному випадку не йдеться про обмеження чи позбавлення права, а зазначено, що необхідно дотримуватися інтересів уповноважених осіб, що також свідчить про інтерес як більш широке поняття ніж суб'єктивне право [7, с. 111].

Не дивлячись на те, що І.В. Венедиктова проводила свої дослідження в рамках цивільного права, вказаний висновок демонструє нам суттєві відмінності між правами та інтересами взагалі, тому його можна розглядати як універсальний та поширювати на інші галузі права, в тому числі і на кримінальне право.

Існують і інші відмінності між правом та інтересом. Так, реалізація суб'єктивного права передбачає наявності трьох можливостей: 1) можливість уповноваженої особи здійснювати односторонні дії в межах свого права; 2) можливість вимагати від зобов'язаної особи вчинення певних дій; 3) можливість звертатися до органів державної влади за захистом порушеного права. Для реалізації інтересу другий елемент не може бути застосованим [7, с. 113].

Дійсно, права та обов'язки взаємопов'язані категорії. Наявність прав у одного суб'єкта завжди передбачає наявність обов'язків у іншого та навпаки, тоді як інтерес – це лише певний державний дозвіл (або ж відсутність заборони).

Цікавим прикладом різниці між правом та інтересом пояснює В.В. Субочев. Так, законодавцем не заборонено тримати вдома собаку рідкісної та дорогої породи, однак подібна відсутність заборони ще не породжує у кого-небудь обов'язку даний товар поставляти на ринок або до найближчого зоомагазину [8, с. 6].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що поняття «право» та «інтерес» є близькими за значеннями, однак, все ж таки, вони мають певні відмінності. Так, охоронюваний законом інтерес лежить за межами суб'єктивного права, є первинним та більш широким поняттям, являє собою певний державний дозвіл (або відсутність заборони), який не передбачає виникнення у інших суб'єктів правовідносин відповідних обов'язків. Можна навіть стверджувати, що інтерес заповнює певний правовий вакуум, тому в сучасній демократичній державі захист законних інтересів має здійснюватися на законодавчому рівні (в тому числі і в нормах КК). При цьому, ефективність такого захисту прямо залежить від дотримання балансу між всіма видами інтересів (державними, суспільними, приватними).

Що стосується поняття «свобода», цікавою є точка зору Г.П. Клімової, яка зазначає, що термін «свобода» – це філософська і правова категорія, яка означає самостійний вибір індивідом варіанта своєї поведінки, можливість користуватись і розпоряджатись тим або іншим соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес або якусь життєву потребу таким чином, щоб не порушувати права інших людей. Наприклад, у основному Законі закріплено: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ст. 29), «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» (ст. 33), «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ст. 34, ч. 1), «Кожна людина має право на свободу світогляду і віросповідання» (ст. 35) та ін. При цьому Конституція України надає людині свободу таким чином, щоб вона не могла бути використана проти інтересів суспільства, держави та інших громадян (ст. 27) [9, с. 186-187].

Звертаємо увагу на той факт, що категорія «свободи» за своїм змістом є доволі схожою на поняття «право». В науковому середовищі досить часто побутує думка про те, що чітке розмежу-

вання між «правами» і «свободами» провести важко. У кожному праві є частина свободи і у кожній свободі є частина права. Наприклад, право на освіту — це свобода у виборі видів і напрямків освіти, навчальних закладів тощо. В цьому зв'язку такі поняття можна вважати тотожними. Саме тому, досить часто говорячи про права людини, вчені мають на увазі права і свободи [9, с. 187].

Назване вище дає підстави констатувати, що категорія «інтерес» є самостійною від категорій «право» та «свободи», хоча вони і є досить близькими між собою (в певних випадках навіть нерозривними). Подальший же аналіз відмінностей поняття «право» від поняття «свобода» дещо відхиляє нас від предмета дослідження, тому, враховуючи обмежений обсяг нашої дисертаційної роботи, думається слушним буде зупинити свої пошуки на наступному обґрунтованому вище умовиводі — одночасне використання в диспозиціях статей різних нормативно-правових актів (в тому числі і КК України) є виправданим та доцільним.

Враховуючи це вважаємо, що відсутність у ст. 8 КК України згадки про приватні інтереси особи є недоліком, який варто виправити, виклавши ч. 1 в наступній редакції:

«1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав, свобод чи законних інтересів громадян України або інтересів України».

Що стосується поняття «тяжкі» та «особливо тяжкі» злочини, зазначені у названій вище статті, то відповідно до ст. 12 КК України «Класифікація злочинів», залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі [4].

Висновки. Враховуючи той факт, що зміст категорії «інтерес» у КК України не розкривається, подібна примітка дозволяє судам приймати правильні рішення під час встановлення наявності підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Отже, проаналізувавши Загальну частину КК України нами було виявлено, що категорія «інтерес» згадується у ній 18 разів. В більшості випадків інтерес визнається як «правоохоронюваний» (легальний).

Суттєвим недоліком Загальної частини КК України є переважання в деяких нормах інтересів держави над приватними та суспільними інтересами, які, на нашу думку, доцільно виправити шляхом включення останніх, що дозволить підтримувати між ними необхідний баланс.

Список використаних джерел:

1. Калмиков Д.О. Особлива частина кримінального права України як структурна частина КК України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 403-418.
2. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.
3. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III//Базаданих «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 06.02.2018 р.).
5. Михайлова Е.В. Законный интерес как правовая категория. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (34). С. 77-84.
6. Малько А.В., Субочев В.В. Законные интересы в правовой жизни общества: актуальные вопросы теории и практики. *Правоведение*. 2014. № 2 (313). С. 84-98.
7. Венедиктова І.В. Співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу в цивільному праві. *Право і безпека*. 2005. № 4. С. 110-113
8. Субочев В.В. Законные интересы // МГИМО: сайт. С. 1-12. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/6f2/6f2fc98d5751012d6be9ee2707af4d22.pdf> (дата звернення: 14.07.2019).
9. Клімова Г.П. Права і свободи людини в Україні: класифікація, гарантії реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 11. С. 184-193.